

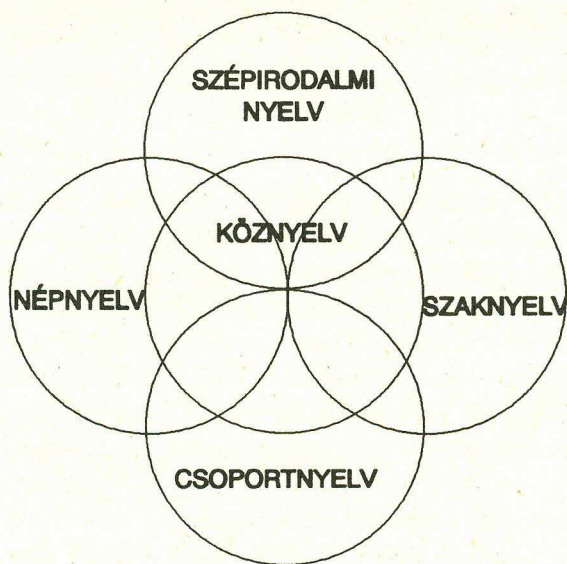
SZÓKINCْسÜNK RÉTEGZÖDÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

GRÉTSY LÁSZLÓ

Amit az alábbiakban — a terjedelmi kötöttség szorítása folytán csupán vázlatosan — előadok, pontosabban szólva bemutatok, évek óta érlelődik bennem. Immár fél évtizede ennek alapján érzékeltetem hallgatóimmal nyelvünk, szókincsünk rétegződésének mai helyzetét, tehát egy olyan korban való állapotát, amikor a torzítás veszélye nélkül már alig-alig használhatók a korábbi rétegződési sémák. Írásaimban eddig két helyen foglalkoztam ilyen értelemben a rétegződés kérdésével, egyrészt „Nyelvünk a tudomány, a termelés és a közélet szolgálatában” című, nehezen hozzáférhető tanulmányomban (Magyar Grafika 1983, 5: 57–63), másrészt „A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban” című, a magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusának együttes ülésén tartott előadásomban (in: A magyar nyelv rétegződése. Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Akadémiai, 1988. 85–107), ott azonban, témámból következőleg, a kérdéskörnek csupán egyik szeletét véve közelebből szemügyre. Az itt bemutatandó, egyszerű rajzolatú ábrát nyomtatott formában sehol sem tettem közzé, előadásaimban azonban, mint utaltam rá, évek óta élek vele, s így többször meggyőződhettem arról, hogy alkalmas arra a célra, amelyre szántam, vagyis hogy nagy vonalakban eligazítsa az érdeklődőket nyelvünk, illetve szókincsünk rétegeinek jelenlegi helyzetéről, egymáshoz fűződő viszonyáról. Mivel a kérdés szakirodalmában — részben az említett kongresszus hatására — rendkívül nagy, a témával kapcsolatos szemléleti, kategorizálási és terminológiai zűrzavar pedig — amint ezt éppen a jelen kötet tudtán kívüli ihletője, Benkő Loránd fejtette ki mind a felvilágosodás kori magyar irodalmi nyelvről szóló impozáns munkájában, mind az említett kongresszuson tartott előadásában — óriási mértékű, úgy vélem, segíthetem, gyorsíthatom a tisztulási folyamatot kis ábrámnak néhány magyarázó-tájékoztató megjegyzés kíséretében való közreadásával. Az ábra különben is egy virágra emlékeztet, így talán — noha a virág inkább a gyengébb nem képviselőit szokta megilletni — tekinthető az ünnepest iránti tisztelet szerény jelének is.

Mint látható, az ábra öt nyelvi réteget különböztet meg, mégpedig úgy, hogy a köröknek részben egymásba helyezésével igyekszik jelezni a rétegek szoros összetartozását, egymásra hatását is. A középen levő kör a köznyelvet szimbolizálja. Központi elhelyezkedése jól tükrözi, hogy az összes többi nyelvrétegből táplálkozik, mindegyikkel széles sávban érintkezik is. Közérdekű és magánérdekű szférája egyaránt van. Az elsőnek fontos része a sajtónyelv, pontosabban a tömegkommunikáció nyelve, amelybe a sajtó,

a rádió és a televízió nyelve tartozik bele. Voltaképpen még ezt a további bontást nem számítva sem „tisztá műfajú” réteg ez, hiszen a szaknyelvhez is sok szállal kötődik, mivel azonban az egész nyelvi közösséget érinti, mindenkihez szól, mégis inkább ide sorolandó. Ugyancsak a köznyelv közérdekű szférájának része az ún. **előadói nyelv**, valamint a **hivatali és közéleti nyelv**. Ezekkel szemben jobbra magánérdeket szolgál (ki) a **társalgási nyelv**, amely a köznyelv eddig felsorolt részeitől abban is különbözik, hogy azoknál jobban jellemző rá a szóbeliség. Persze, típusa válogatja. A sajtónyelvnek már lényegéből következő vonása az írásosság, televíziós vagy rádiós testvére azonban már inkább a szóbeliség jellemző. Azazhogya még ez sem egészen így van, a dolog sokkal bonyolultabb! Wacha Imre, aki e kérdést több tanulmányban is vizsgálta, így ír: „A rádióban és a televízióban elhangzó beszéd nyelvileg és akusztikailag is három nagy típusba sorolható: a) élőszóban megfogalmazott (és a megfogalmazással egyidőben elmondott) szöveg; b) írásban megalkotott és később (az írásnak megfelelő módon, szó szerint) megszólaltatott — reprodukált vagy interpretált — szöveg: végül pedig c) írásban és élőszóban egyaránt megalkotott szöveg, mely írásra épül, de megszólaltatója viszonylag szabadon kezeli: egyes részeit szó szerint hangoztatja, más részeit előadás, megszólaltatás közben megváltoztatja, átfogalmazza. Ennek megfelelően tulajdonképpen három nagy stíluskategóriát különböztethetünk meg (mind nyelvi stílusát, mind akusztikumát tekintve) a rádió informatív beszédstílusán belül: az élőszót, a reprodukív vagy interpretatív stílust és a félreproduktív beszédet.” Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese a

rádióban és a televízióban. (In: Nyelvészet és tömegkommunikáció. Szerk. Grétsy László. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1985. I-II. 66.) Mutatis mutandis hasonlóképpen elemezhetném az előadói nyelvet is, de erre itt most nincs mód, s talán szükség sincs. A lényeg, hogy mindezek a nyelvi rétegtípusok az egész magyar nyelvközösségnek szólnak, s így jogosan foglalnak helyet a középső körben a művelt, valamint a kevésbé művelt társalgási nyelvvel együtt: ezek mind a köznyelv részei, együttesen alkotják a köznyelvet.

A virágmintaszerű ábra északi oldalán lévő köre a **szépirodalmi nyelv** otthona. Semmiképp sem az **irodalmi nyelv**, ugyanis ez az elnevezés bizonytalanságban hagy bennünket, egyrészt abban a tekintetben, hogy az irodalmi nyelv fogalmába ab ovo beletartozik-e az írásban való rögzítettség fogalmi jegye vagy sem, másrészt pedig abban, hogy a szépirodalomra kell-e leszűkítenünk ezt a fogalmat, vagy bele kell értenünk az egyéb, tehát nem elsősorban művészi értéket és funkciókat képviselő irodalmi termékek bizonyos válfajait is. Lényege nem is a közérdekűsége s az egész nyelvközösségnek szóló volta, hanem a művészi hatás keltésének igénye, amely csakis ehhez a nyelvi réteghez társul. E nélkül a megkülönböztető elem nélkül a köznyelv része volna — így is széles sávban érintkezik vele —, ezzel együtt viszont feltétlenül külön hely illeti meg. E nyelvi rétegre az írásosság jellemző — a költői vagy prózai művészi alkotásoknak inkább olvasói vannak, mint hallgatói —, ez azonban nem követelmény. A népdal, sőt akár még a népmese is szépirodalmi mű, még ha főleg élőszóban terjed is.

A **szaknyelv** köréhez érve mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy leginkább épp a szaknyelvek hatalmas arányú fejlődése feszítette szét a hagyományos kereteket, s kényszerít bennünket olyan, újfajta felosztásra, amelyben a szaknyelvek is nagyobb súllyal vannak jelen a korábbinál. Fontosságuk igazolására csupán egyetlen számsort idézek, a magyar könyvkiadás adataiból véve a számokat. Az olvasható ki a statisztikákból, hogy szépirodalmi művet 1980-ban durván számítva négyszer annyit adtak ki hazánkban, mint 1945-ben (ez a szám önmagában keveset mond), tankönyvet azonban már nyolcszor annyit (még ez sem meglepő), tudományos, szakmai és ismeretterjesztő munkát pedig huszonkilencszer annyit! Ha csupán ezt az egy adatot vesszük is figyelembe, s vesszük mi is komolyan, már nem kell azon töprengenünk, vajon a szaknyelvek — és bizonyos fokig velük együtt a csoportnyelvek — megérték-e arra, hogy a köznyelvvel szoros kapcsolatban álló, abból táplálkozó, de annak fejlődésére nemegyszer vissza is ható, nagy hatású és nagy fontosságú nyelvváltozatokként számoljunk velük. Sok-sok idevágó, lényegesnek érzett kérdést elhagyva, ill. e tekintetben csupán utalva már említett kongresszusi előadásomra, mindössze azt jegyzem még

meg, hogy a szakszavak bizonyos részei — ahogy ez az ábrából is következik — a köznyelvnek is részei, más részeit azonban csupán csak azok értik meg, akik magának a kérdéses szakterületnek is ismerői. Sőt, olykor még ez sem elegendő. Előfordul, hogy ugyanannak a dolognak három neve is van: az egyik a felső szintű, szaktudományos nyelvben használatos, a másik amolyan „középszinten”, a szakmai köznyelvben, a harmadik pedig a műhelyzsargonban, a szakmai tolvajnyelvben. Ezek voltaképpen szaknyelvi szinonimák. Ahogy a köznyelvben is gyakran megtaláljuk egy-egy semleges hangulati töltésű szó választékos, bizalmas stb. hangulatú megfelelőit, úgy a szaknyelveknek is vannak bizonyos stílusrétegeik s ezekhez igazodó szavaik.

A **csoportnyelvek** köréről az eddigiek után keveset kell mondanunk. Az ötnapos munkahét bevezetésével, a szabadidő viszonylagos megnövekedésével együtt a csoportnyelvek jelentősége is egyre nő, ha nem is olyan mértékben, mint a szaknyelveké. A csoportnyelvek között vannak olyanok, amelyek akár szaknyelvnek is tekinthetők (ilyen pl. egy-egy **sportág** nyelve, de részben ilyen a hobbinyelveknek, azaz a kedvtelésből űzött foglalatosságok nyelvének némelyike, főleg az, amelyiknek szakmai része, vonatkozása is számottevő: **vadásznyelv**, **horgásznyelv** stb.), mások inkább az életkor, műveltség függvényei. Egyik legjellegzetesebb fajtájuk az **ifjúsági nyelv**, amely aránylag új fejlemény a csoportnyelvek közt.

Ábránk karikái közül már csak egy van, amelyről nem beszéltünk: a **népnyelv** köre. Arról, hogy az ide tartozó nyelvi elemek területi, földrajzi megoszláson, tehát vízszintes tagozódáson alapulnak, fölösleges volna szólnom. A korábbi, ún. hagyományos felosztásban azonban arról nem szoktak szólni, hogy a népnyelvnek olyan része is van, amely a köznyelvvvel áll közeli rokonságban. A **regionális köznyelvről** van szó, amely nem más, mint a vidéki városok, nagyobb települések helyi elemekkel színezett köznyelve, s amelyet ugyanilyen joggal a köznyelv kategóriájába is sorolhatunk. Ilyen pl. a szegedi vagy a debreceni városi nyelv. Virágábránk a megfelelő köröknek részleges fedésével, részben egymásra helyeződésével úgy érzem, ezt a regionális jelleget is jól érzékelteti.